

УДК 3.21=161.2(477)

DOI: 10.30840/2413-7065.2(79).2021.236505

СПЕЦИФІКА КРИТИКИ БУРЖУАЗНИХ ТЕОРІЙ
У ФІЛОСОФІЇ ДОБИ «ПІЗНЬОЇ» УРСР
(НА ПРИКЛАДІ ПРАЦЬ ЛАРИСИ ЛЕВЧУК)

Ірина ГРАБОВСЬКА

orcid.org/0000-0002-7416-9541

кандидат філософських наук,

старший науковий співробітник відділу філософії і геополітикиНДІУ

Сергій ГРАБОВСЬКИЙ

orcid.org/0000-0003-3041-8945

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу

філософських проблем етносу та нації Інституту філософії імені Г. Сковороди НАНУ

Анотація. У статті розглядається специфіка філософської критики в добу «пізньої» УРСР західних концепцій філософії, психології та мистецтва на прикладі книг Лариси Левчук «Мистецтво в боротьбі ідеологій» і «Психоаналіз: від безсвідомого до “втоми свідомості”». Показано специфічне втягнення в радянський філософський дискурс теоретичного доробку психоаналізу у всіх його різновидах, а також ознайомлення за допомогою цих книг радянського читача з ідеями культових митців Заходу. Серед представників «неореалізму», які відігравали значну роль у розвитку мистецтва насамперед Італії та Франції, Л. Левчук зупиняє свою увагу на творах Р. Гуттузо, К. Леві, В. Пратоліні, Р. Росселіні, В. де Сіка, А. Фужерона та ін.

Книгу «Мистецтво в боротьбі ідеологій» видано у 1985 р., коли на офіційному рівні йшлося не стільки про «перебудову», як про «прискорення соціально-економічного розвитку». Книга написана з позицій «філософського соціалізму», коли виклад і висновки підганяються під ззовні заданий ідеологічний шаблон, хоч і відрізняється професіоналізмом та широтою охоплення матеріалу. На особливу увагу заслуговує застосування авторкою теорії психоаналізу у дослідженні феноменів західного мистецтва.

Книгу «Психоаналіз: від безсвідомого до “втоми свідомості”» опубліковано 1989 р., на піку перебудови. Вона побудована на такому самому типологічному матеріалі (тільки із залученням значно ширшого кола ідей і джерел), засвідчує вільне володіння авторкою цим матеріалом й ідеологічно незащорений його виклад, що вводив читачів у заявлене у книзі коло проблем.

Зазначено, що введення концепцій західної філософської думки та імен західних митців в інтелектуальний обіг суспільства доби УРСР розширювало його світоглядні горизонти, створюючи почуття багатства та різноманітності мистецького і філософського життя за кордоном СРСР. Зняття ідеологічного пресингу у розпал перебудови засвідчило, що частина філософів радянської доби вільно орієнтувалася у світовій філософській, культурологічній і психологічній думці.

Дослідження минулого, у тому числі і філософії доби УРСР, є необхідною умовою для створення цілісної картини тієї епохи та прояснення низки тенденцій сучасності.

Ключові слова: критика буржуазних теорій; доба УРСР; філософія; ідеологія; мистецтво; психоаналіз; Л. Левчук.

THE PHILOSOPHY OF THE “LATE” ERA OF THE UkrSSR: SPECIFICITY OF CRITICISM OF BOURGEOIS THEORIES (A CASE STUDY OF THE BOOKS BY LARYSA LEVCHUK)

Iryna HRABOVSKA

*Candidate of Philosophical Sciences,
senior research fellow of the Philosophy and Geopolitics Department of RIUS*

Serhii HRABOVSKYI

*Candidate of Philosophical Sciences, senior research fellow
of the Department of Philosophical Problems of Ethnicity and Nation,
H. Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine*

Annotation. *The article examines the specifics of philosophical criticism in the period of the “late” UkrSSR Western concepts of philosophy, psychology, and arts using Larysa Levchuk’s books “Art in the Struggle of Ideologies” and her “Psychoanalysis: From the Unconscious to ‘Fatigue of Consciousness’”. The specific involvement in the Soviet philosophical discourse of the theoretical achievements of psychoanalysis in all its forms is shown, as well as the acquaintance of the Soviet reader with the ideas of the cult artists of the West with the help of these books. Among the representatives of “neorealism”, which played a significant role in the development of art, especially in Italy and France, L. Levchuk focuses on the works of R. Guttuso, C. Levy, V. Pratolini, R. Rossellini, V. de Sica, A. Fougeron, and others.*

The book “Art in the Struggle of Ideologies” was published in 1985, when at the official level it was not so much about “perestroika” but “acceleration of socio-economic development”. The book is written from the standpoint of “philosophical socialistic realism”, when the presentation and conclusions are adjusted to the externally set ideological pattern, although it differs in professionalism and breadth of coverage. The author’s application of the theory of psychoanalysis in the study of the phenomena of Western art deserves special attention. The book “Psychoanalysis: From the Unconscious to ‘Fatigue of Consciousness’” was published in 1989, at the peak of perestroika. It is built on the same typological material (only with the involvement of a much wider range of ideas and sources) and testifies the author’s free possession of this material, its statement introducing the readers to the range of problems stated in the book.

The conclusions indicate that the introduction of concepts of Western philosophical thought and the names of Western artists in the intellectual circulation of society of the UkrSSR expanded its worldview, creating a sense of richness and diversity of artistic and philosophical life abroad. The removal of ideological pressure in the midst of perestroika showed that some philosophers of the Soviet era were freely oriented in the global philosophical, culturological, and psychological thought.

The study of the past, including the philosophy of the USSR, is a necessary condition for creating a holistic picture of that era and clarifying a number of current trends.

Key words: *critique of bourgeois theories; the USSR time; philosophy; ideologies; art; psychoanalysis; L. Levchuk.*

Майбутнє виростає з минулого – ця філософська мудрість не потребує нового доведення. Тому аналіз пройденого шляху як окремої людини, так і спільноти є необхідною умовою для створення якісного сьогодення й уникнення

найбільш фатальних помилок у теперішньому і майбутньому часі.

Виявлення тенденцій у сучасній українській філософії, закладених, зокрема, й у найближчу до сьогодення добу УРСР [6], у роботах вітчизняних

науковців з приводу критики буржуазних теорій певним чином є необхідним для створення цілісної картини того, що відбувалось. Не можна не погодитись із думкою відомого українського філософа, історика філософії, професора В. Горського про те, що «минуле важливе для нас не заради зайвої цікавості, з його допомогою ми маємо змогу виявити ті тенденції й закономірності, що живлять розвиток сьогодні в ім'я прийдешнього завтра» [5, с. 145].

Серед літератури 1960–1980 рр., присвяченої критиці буржуазних теорій, існувала велика різниця за рівнем добросовісності та фаховості автора-критика, а також відповідності текстів останнім партійним директивам. Були роботи «кондові», відверто поверхові, проте наповнені «натхненною» лайкою на адресу «загниваючого», «розбещеного» Заходу і «вмираючого» капіталізму. Але були і такі, що навіть сьогодні не втратили певної професійної вартості та когнітивної цінності [7].

Завданням цієї розвідки є не критика існуючої «критики буржуазних теорій» доби УРСР, а найперше – виявлення у дослідженнях із вказаного спрямування тих позитивних моментів, які в прихованому чи напівприхованому вигляді «входили» у філософський дискурс України та більш широко проникали у масову свідомість суспільства соціалістичної доби.

Серед останніх можна назвати книжку Лариси Левчук «Мистецтво в боротьбі ідеологій», видану у серії «Критика ідеології і політики антикомунізму» «Політвидавом України» в 1985 р. [9]. Робота відрізняється широтою представленої інформації, фактично недоступної навіть широким колам

тодішньої інтелігенції та студентства, не кажучи вже про так званих «простих радянських людей», і достатньо стриманою, поміркованою критикою на адресу «ідеологічного ворога» – буржуазії. При цьому слід зважати на заувагу В. Лісового, що важлива запорука публікації філософських текстів, присвячених західним теоріям, полягала «у вставлянні прикметника «буржуазний», щоб цим наголосити на правильній, класовій позиції автора» [12, с. 202].

Маючи доступ до закритих переглядів фільмів, більшість із яких ніколи не мав шансу побачити так званий «пересічний глядач» в УРСР, Л. Левчук, зі знанням справи і нерідко застосовуючи ті ж критиковані нею та іншими радянськими філософами «модні» західні методології, вводила в інтелектуальний обіг вітчизняної гуманітаристики доби УРСР цікавий і різноманітний матеріал. Це відчувалось як «ковток свіжого повітря» порівняно з уже всім добряче набридлим методом «соціалістичного реалізму», який панував у мистецтві радянської епохи. Так, із текстів вченої, зокрема і з науково-популярної книги «Мистецтво в боротьбі ідеологій», можна було скласти досить точне уявлення про фрейдизм як метод аналізу мистецького твору та його розвиток у подальших пошуках західних шкіл психоаналізу. Авторка простежує і напрямки розвитку цієї течії, що, безумовно, можна розглядати як підґрунтя для непрямого, але все ж існуючого, тобто латентного, впливу теорії психоаналізу на розвиток філософської аналітики у пізньорадянську добу в УРСР. Вводячи в обіг філософської літератури імена К. Хорні, Е. Фромма, Г. Саллівена як представників модернізаційної течії психоаналізу, його відгалуження,

цілком логічно в обіг естетичної думки вводилось і таке явище, як «культурно-психоаналітична теорія» [9, с. 98], цікава насамперед тим, що «представники цього напрямку намагалися пов'язати психіку з умовами життя кожної конкретної людини» [9, с. 98]. Такий підхід до розуміння людини був принципово несумісним зі сталінською концепцією людини як «гвинтика соціального механізму». Варто зазначити, що навіть шістдесятництво, породжене «хрущовською відлигою», так і не подолало назагал (за винятком окремих мислителів і письменників, здебільшого з табірним досвідом), хоча і пом'якшило, потрактування людини в радянському ідеологічному дискурсі як «гвинтика» системи, де, на думку З. Бжезинського, «масові вбивства були невід'ємною частиною створення радянської системи» [1, с. 261].

Такій системі відповідала і тогочасна філософія, у тому числі значною мірою і вітчизняна доба УРСР. Не можна не погодитись і з думкою філософа В. Білодіда про те, що «філософія, яка «загубила» людину, не могла віднайти її навіть там, де саме людина була в фокусі світорозуміння... Сталінізований діамат – це філософія не людини, а її гносеологічної проєкції» [2, с. 145].

Л. Левчук звертає увагу читача на те, що «у радянській психології вже зроблена спроба не лише теоретичного осмислення, а й моделювання безсвідомих психічних явищ. Мається на увазі вчення про установку, створене відомим грузинським психологом Д. Узнадзе. Його теорія – найбільш глибоке і повне на сучасному етапі матеріалістичне розкриття проблеми безсвідомих психологічних явищ» [9, с. 98]. Що ж, Узнадзе був вихований на західноєвропейських

філософських і психологічних концепціях: він навчався на філософському факультеті Лейпцизького університету, а потім отримав ступінь доктора філософії в Галле.

Аналізуючи роботи Л. Левчук, Є. Буцикін зазначає: «Не вдаючись до детального розбору цієї проблеми, зазначимо, що у цьому разі, вочевидь, ідеться про опосередкування психоаналітичного дискурсу психологією «установки» Узнадзе, зокрема, ми знаходимо цьому підтвердження й у самої дослідниці» [3, с. 147]. І далі автор помилково стверджує: «Цікаво, що пряме посилання на Узнадзе міститься лише в ранній роботі Левчук «Інтуїтивізм і питання художньої творчості» (1969).., а потім зникає, незважаючи на те, що наступні роботи дослідниці містять численні самоповтори. Втім це спільна характеристика більшості текстів тієї доби» [3, с. 147]. Як бачимо, у роботі Л. Левчук «Мистецтво в боротьбі ідеологій», яка побачила світ через 16 років після вказаної Є. Буцикіним книги, авторка знову пише про концепцію Д. Узнадзе. А в монографії «Психоаналіз: від безсвідомого до «втоми свідомості»» [10] вже відсутні будь-які сліди опосередкування психоаналітичного дискурсу теорією Узнадзе; навряд чи за чотири роки дослідниця радикально змінила свою концепцію, швидше за все, вона була змушена з певних міркувань вдаватися до «інтелектуального шифру».

Отже, Л. Левчук говорить про те, що в радянську науку проникли і знайшли своє оригінальне вирішення західноєвропейські наукові та філософські ідеї і цей процес варто оцінювати як позитивний. Авторка чітко декларує свою позицію щодо необхідності знайомства

з популярними західними теоріями на прикладі фрейдизму. Вона пише: «...незалежно від особистого ставлення до психоаналізу, його треба знати, щоб простежити логіку думки Фрейда, зрозуміти своєрідні шляхи, які він обирає для доведення своїх положень. *Фрейдизм па-нує сьогодні у світогляді багатьох людей буржуазного світу, активно впливає на різні сфери діяльності і викликає суперечливе ставлення до себе. Все це примушує серйозно ставитися до його вивчення, зокрема до впливу фрейдизму на розвиток мистецтва* (виділ. – Авт.)» [9, с. 96]. Л. Левчук наводить цікавий приклад з українським письменником О. Гаврилюком, на основі якого показує, яким чином «працює» психоаналітична теорія у розкритті певного феномена творчої особистості.

Завдяки прочитанню цього тексту відбувається також знайомство широкої публіки з такими західними течіями, як експресіонізм, сюрреалізм, інтуїтивізм. При цьому потрібно не забувати, що тотальність ідеологічного контролю в добу УРСР «призводила до такого явища, як прихований західний дискурс, який ретельно слід було «шифрувати» та кодувати, аби не бути скомпрометованим для офіційної філософської ідеології. Ці ідеї були своєрідною «науковою та інтелектуальною контрабандою»... Такі західні ідеї потрібно було не приховати, а сховати їх загалом, що вимагає особливого літературного хисту та інтелектуальної потуги» [8, с. 153]. Зауважимо, втім, що не весь і не завжди західний дискурс треба було ховати: книги західних філософів-марксистів і просто «прогресивних мислителів» (таких, як Б. Рассел) наприкінці 1950-х і в 1960-х виходили друком в СРСР і на них посилалося

чимало філософів та психологів. Навіть відверто ревізійністський «Безберегий реалізм» Р. Гароді, невдовзі зарахованого до «антирадянщиків», був опублікований у перекладі російською! Не дивно, що у першій із розглянутих тут книг Л. Левчук є посилання на західних «прогресивних мислителів».

Ще одним цікавим філософським відкриттям для широкого читача завдяки науковим пошукам Л. Левчук став аналіз фільмів і ширше – творчості культових митців Заходу І. Бергмана та А. Хічкока, не кажучи вже про твори представників «неореалізму», які все ж «доходили» до радянського читача/глядача. Серед представників «неореалізму», які відігравали значну роль у розвитку мистецтва насамперед Італії та Франції, авторка зупиняє свою увагу на творах Р. Гуттузо, К. Леві, В. Пратоліні, Р. Росселіні, В. де Сіка, А. Фужерона та ін. Навіть введення названих вище імен західних митців в інтелектуальний обіг суспільства доби УРСР розширювало його світоглядні горизонти, створюючи цілком обґрунтоване почуття багатства та різноманітності мистецького та філософського життя за кордоном СРСР.

Звичайно, як у всіх роботах тієї доби, присвячених критиці буржуазних теорій (і не тільки їй), текст розпочинається із такого собі ідеологічного «паровозика», який дає можливість весь інший матеріал, напрацьований дослідником, «протягнути» у друк, успішно пройшовши цензуру. Л. Левчук переконує читача у швидкій загибелі «прогнилого» Заходу і не менш швидкій перемозі соціалізму в усьому світі, оскільки істина саме за ним. Не варто стверджувати, що ми маємо тут справу із таким собі внутрішнім дисидентством, свідомо обраною

«просвітницькою» місією, завуальованою авторкою під критичний аналіз «ідейних ворогів марксизму». Проте не можна не сказати й іншого: що добре знайома з західною філософією та психологією авторка слухняно «коливалася» разом із «лінією партії», як і всі тодішні філософи. Видається відвертим нонсенсом популярне наразі твердження щодо будь-яких філософських текстів радянської доби як щодо нежиттєздатного покруча марксизму-ленізму з автентичними, оригінальними західними ідеями. Справді, іноді навіть філософський покруч міг бути цікавим і оригінальним, що спонукає деяких авторів стверджувати: «Сама радянська академічна філософія попри те, що була закритою та ізольованою від світу, створювала своєрідну «ідейну контрабанду», «створювала» собі напрямки, в яких «приховано» можна було займатись чимось іншим, відмінним, вільним – філософією» [8, с. 154]. В цьому твердженні поєдналися справедлива констатація «ідейної контрабанди» з неадекватним баченням радянської академічної філософії. Теза про «закритість» й «ізолюваність від світу» засвідчує незнання автором цієї статті реалій того часу, його перебування в полоні новітніх міфологем. Філософ і дисидент В. Лісовий, якого аж ніяк не можна запідозрити в апологетиці радянської доби, у своїх спогадах наводив десятки прізвищ провідних західних філософів ХХ ст., чікими творами мовою оригіналу чи в польському перекладі він користувався. При цьому він зазначав, що ситуація була далекою від ідеалу: «Гуманітарії в Україні завжди були в тривозі, що найелементарніші умови для праці (не стільки побутові, бо звикли жити в бідності, як політичні) є чимось дуже ненадійним.

Однак з сучасної перспективи очевидно звуженість тодішніх інтелектуальних контактів з Заходом. Часто доводилось задовольнятися тим, що стало доступним завдяки випадку. І все-таки для наукових бібліотек, принаймні центральних, у ті часи виділялась валюта на закупівлю книг іноземною мовою» [12, с. 243]. Але ж звуженість не тотожна ізольованості від світу. В. Лісовий продовжував: «Тодішнє запізнення із «входженням» українських філософів у західний простір інтелектуального спілкування сьогодні очевидно. Праці з герменевтики, опубліковані в Німеччині в 60-ті роки (Гадамер, Габермас), були, наскільки пригадую, поза обговоренням навіть у найближчому колі моїх спілкувань. Невідомі мені були і публікації Рікера 60-х. Тим часом знайомство з його книгою «Конфлікт інтерпретацій», опублікованою в 1969 році, було б на часі» [12, с. 245]. Тобто включення у «європейське коло» було вимушено неповним, значною мірою зумовленим непереможністю «планового господарства» СРСР, коли книги випуску 1960-х закуповувалися лише у 1970-х, причому спершу надходили до московських наукових бібліотек, а потім і в республіканські. Хоча, можливо, у цьому спогаді маємо відбиток початку діяльності В. Лісового у сфері самвидавства, що вимагало значного часу, та його ув'язнення в 1972 році, що перекрило для нього можливість відносно вільно користуватися західною філософською літературою. Адже, крім закупівель за кордоном філософської літератури, реальним каналом «виходу у світ» був московський Інститут наукової інформації з суспільних наук (рос. ИНИОН), створений у 1969 році, який розгорнув потужну реферативну та перекладацьку

роботу у 1970-х. Найбільш цікавою та вагомю продукцією цієї структури стали перекладні книги, збірки та реферативні огляди з позначкою «ДСП» (для службового користування), читати які мали право тільки особи, занесені у спеціальні списки, проте реально читали їхні колеги, друзі, родичі, знайомі, хоча це й було серйозним порушенням «режиму». Знаний російський філософ і перекладач В. Бібіхін, який працював в ІНИОН у його перші роки, а потім співпрацював з ним як автор перекладів, згадував: «Те, що готували, переводячи і реферуючи «західних авторів», молодші наукові та наукові співробітники, включалося в «номерні» збірники ДСП (для службового користування), тобто такі, кожен екземпляр яких нумерувався і під своїм номером розсилався по особливих (спеціальних) списках відповідальних працівників, допущених до ідеологічної інформації... Допуск у спецхран бібліотеки, доручення прочитати і викласти західного автора давало свободу від сидіння «на службі», можливість відвести душу серед голосів вільного світу і відкритого суспільства... Звичайно, ті, у кого в руках правдами і неправдами застрявали нумеровані екземпляри «для службового користування», давали їх іншим. В офіційні списки розсилки виробники збірників не включалися. Мати екземпляр, але не більше, негласно іноді дозволялося або, вірніше, не цілком заборонялося тільки безпосередньому автору... До кінця сімдесятих років московський ІНИОН розмахнувся до тисячних і двотисячних ротапринтних тиражів терпимої поліграфічної якості» [4]. При цьому до 1980-х переклади та реферати запізнювалися на 5–7 років порівняно з виходом у світ оригіналів,

проте згодом часова дистанція стала мінімальною. А з початком перебудови всі ці перекладні корпуси побачили світ у сотисячних публікаціях західних філософів.

Окрім усього цього, існувало ще одне джерело ознайомлення філософів радянського періоду з західною філософією та психологією початку ХХ ст. – переклади праць тогочасних авторів, опубліковані до революції чи у 1920-х роках (коли Фрейда в СРСР толерували). Ці переклади також здебільшого перебували у спецхранах наукових бібліотек, доступ куди могли оформити не тільки науковці та викладачі, а й подекуди студенти-старшокурсники. Так, у книзі Л. Левчук «Психоаналіз: від безсвідомого до “втоми свідомості”» цитуються п’ять праць Фрейда, опублікованих у Радянському Союзі в 1920-х, та два переклади, які були опубліковані російською у Лондоні в 1969 році – все це до цього часу перебувало у спецхранах. Згодом нові й оновлені переклади цих праць були переопубліковані.

Отож головним чинником, який спонукав талановитих й освічених філософів до створення навіть не «покручів» (то був хліб авторів «середньої руки», які не здатні були вийти за межі офіційного марксизму-ленінізму, проте прагнули водночас продемонструвати своє знання західної філософської думки), а текстів у жанрі «філософського соцреалізму», якщо вжити таку понятійну метафору, були системні зовнішні обставини. Ідеократична держава, якою був СРСР, членство в КППС (що нерідко засвідчувало лише позірну відданість «дорогому Леоніду Іллічу»), матеріальна (квартири) і фінансова залежність від влади, належність до кадрів партійних

комітетів різного рівня, зрештою, тиск суспільства – треба було «бути як усі» – все це змушувало прихильників неортодоксальних філософських поглядів (найбільше їх стояло на позиціях «автентичного марксизму» чи більш модерного «неомарксизму», менше – на позиціях різних версій неопозитивізму) в класичній формулі соцреалізму («зображення дійсності в її революційному розвитку») робити помітний акцент на «зображенні дійсності», тоді як ортодокси та філософи «середньої руки» зосереджувалися, образно кажучи, на щирому чи нещирому дискурсі «революційного розвитку». Відкрито проти течії, аж до участі у правозахисному русі, у самвидаві в СРСР ішли десятки, в УРСР – одиниці філософів. У шухляду писали також одиниці, принаймні серед академічної спільноти та викладачів. З одного боку, існувала велика спокуса належати до інституційної ідеологічної й інтелектуальної еліти, з другого – не менша спокуса вільної творчості та включення до світової філософської спільноти; тож значна частина науковців і викладачів балансувала між першим і другим. Утім вистачало й філософів із Double Thinking, дводумством, коли поєднувалося на перший погляд непоєднуване, віра в комуністичну прийдешність і ліберальне чи соціал-демократичне бачення сьогодення, шанобливе ставлення до «справжнього ленінського курсу», який виключав сталінізм і його рецидиви, і позірне прийняття брежнєвського «ленінського курсу», і, зрештою, Маркса та Фрейда. Ще одне явище, яке заслуговує на увагу, – це поява з кінця 1960-х так званої «партії руситів», російських імперців-шовіністів, у тому числі серед філософів; то був ще один варіант Double

Thinking, несумісний із бодай частковим прийняттям західних ідей: Росія оголошувалася «центром світу» (звісно, з включенням до неї України та Білорусі), «русское» безпосередньо виводилося з часів Київської Русі, у текстах тієї доби знаходили навіть лексему «русский мир» (насправді він був «руським») тощо. На цю спокусу – знайти інше підґрунтя, ніж марксизм-ленінізм, і достатньо широке коло однодумців – повівся ряд російських філософів і деякі філософи з УРСР. До часу ця «партія» підтримувалася КДБ і його головою Юрієм Андроповим; проте посилення впливу цієї групи занепокоїло навіть Держбезпеку, й Андропов 28 березня 1981 року подає в політбюро доповідну: «В последнее время в Москве и ряде других городов страны появилась новая тенденция в настроениях некоторой части научной и творческой интеллигенции, именующей себя «руситами». Под лозунгом защиты русских национальных традиций они, по существу, занимаются активной антисоветской деятельностью» [13, с. 164]. Отож «русити» на початку 1980-х утратили позиції та посади, проте відновили свою діяльність у часи перебудови, в тому числі й філософську, спрямовану як проти Заходу з його «гнилими ідеями», так і проти «націоналістів у республіках».

За цих умов монографія Л. Левчук «Психоаналіз: від безсвідомого до “втоми свідомості”» являла собою позбавлений будь-якого Double Thinking ґрунтовний огляд естетико-психологічних теорій, які виростили з класичного психоаналізу З. Фрейда. Останньому феномену присвячений перший розділ, де, зокрема, увага сфокусована на художній творчості як об'єкті психоаналітичного дослідження. Другий розділ присвячено

ідеям К. Юнга, його ключовому поняттю архетипу та міфологічним мотивам архетипу. У третьому розділі авторка зосереджується на конкретних питаннях модерних шкіл психоаналізу, зокрема на проблемі «безсвідомого імперативу» людських дій у мистецтві й історії. Нарешті, останній розділ – це аналіз розгляду феномену культури у філософсько-психоаналітичних концепціях і практиках. Назagal авторка досліджує і показує перехід від культурно-песимістичної, як вона вважає, орієнтації Фрейда, який констатував свою «незадоволеність культурою», до незадоволеності ортодоксальним психоаналізом та пошуків нових шляхів його розвитку молодими теоретиками 1970–1980 років. Як і раніше, у монографії чимало посилань на західне мистецтво, особливо кінематограф. І на закінчення Л. Левчук концентрується на перспективах розвитку психоаналізу у сучасних філософських, психологічних і мистецьких концепціях. Заключний абзац книги вартий того, щоб його процитувати повністю, оскільки він засвідчує річ, неможливу в добу «розвиненого соціалізму»: «Запитуючи “Чи потрібен психоаналіз?”, Фаррелл відповідає на нього ствердно. Він провіщає теорії Фрейда велике майбутнє, а властиві їй недоліки оголошує типовими для “початкових етапів становлення науки”» [10, с. 178]. Фаррелл – англійський філософ, фахівець із теорії свідомості, а цитована книга опублікована у 1980 році. Взагалі у монографії чимало посилань на книги, опубліковані у першій половині 1980-х, і не лише т. зв. «буржуазних», а й польських авторів (тоді Польща вважалася членом «соціалістичної співдружності», але гуманітарні науки в ній розвивалися на порядок вільніше, ніж у

СРСР). У монографії Л. Левчук ще присутні кілька «паровозиків» на початку у вигляді цитат із К. Маркса і В. Леніна та кілька разів ужито термін «буржуазна філософія», проте і за змістом, і за формою ця книга аж ніяк не належить до «покручів» чи «філософського соцреалізму».

Загалом шлях від першої до другої книги є знаменним у всіх сенсах: від постійної потреби зважати на вимоги системи та проводити «контрабанду ідей» до практично вільного, хоч іще в рамках СРСР і горбачовського «соціалістичного вибору», викладу власного бачення проблематики та критики західних теорій (а вона присутня у другій книзі) з так само власних теоретичних позицій. Друга книга Л. Левчук засвідчує її глибокі знання та творчий потенціал, безумовно, присутні й у час написання першої книги. Проте достатньо порівняти списки використаних західних джерел, щоб пересвідчитися, який прогрес у сенсі свободи філософського пошуку надали часи перебудови – зрозуміло, тим, хто цього хотів.

Звичайно, сьогодні під час перечитування інвектив щодо «гнилого» Заходу в першій книзі виникає відчуття якогось задзеркалля. Вочевидь, пострадянське молоде покоління, яке не знає про специфіку подвійних стандартів життя, особливо ж мислення, в добу СРСР, зіткнувшись із подібним, вважатиме тих дослідників вкрай недалекоглядними або ж наївними, непрофесіоналами, що слабо розбирались у світових тенденціях та перспективах. А між тим аналіз, зроблений у подальшому в роботах, подібних до зазначеної розвідки Л. Левчук 1985 року, доводив, що перед читачем текст, написаний саме професіоналом

у своїй галузі наукового пошуку. Та й офіційний статус дослідниці – доктора філософських наук, професора кафедри етики, естетики і культурології Лариси Тимофіївни Левчук, яка, до того ж, довгий час (1976–2002) працювала завідувачкою вказаної кафедри Київського національного університету імені Тараса Шевченка, не дає можливості сумніватися у її професіоналізмі. Як зазначено в «Енциклопедії сучасної України», сферою наукових інтересів Л. Левчук є «теорія та історія твор. процесу; проблеми розвитку психоаналізу, сучас. зх.-європ. естетики, естетики України 20 ст. Авторка низки навч. посібників, зокрема «Західноєвропейська естетика ХХ століття» (1997), «Історія світової культури» (1999; 2010, співавт.), «Основи естетики» (2000, співавт.), «Психоаналіз: Історія, теорія, мистецька практика» (2002), підручника «Естетика» (2006; 2010, співавт.; усі – Київ). Пр.: У творчій лабораторії митця. 1978; Психоанализ и художественное творчество. 1980; Мистецтво в боротьбі ідеологій. 1985; Психоанализ: от бессознательного к «усталости от сознания». 1989; Українська естетика: традиції та сучасний стан. 2011 (усі – Київ)» [14]. До того ж Л. Левчук «здійснює наукове керівництво роботою аспірантів та докторантів, підготувала понад 60 кандидатів та докторів наук. Викладає курс «Естетика», спецкурси «Історія та теорія творчого процесу», «Психоаналіз З. Фрейда: історія та сучасність» [11, с. 324–325].

Навряд чи вчену із таким доробком можна вважати недалекою чи некомпетентною, причому не лише в галузі її безпосередніх наукових зацікавлень. На думку українського дослідника Є. Буцикіна, розглядаючи «шляхи трансляції

психоаналітичного дискурсу в радянську гуманітаристику в Київському університеті, передусім завдяки Ларисі Левчук» [3, с. 147], варто вести мову про спроможність цього напрямку філософського аналізу на теренах України. Хоча не слід забувати і багатотомну «Історію психології» українською мовою у вигляді підручника для вишів, написану й опубліковану у 1970–1980-х В. Роменцем (а потім продовжену у 1990-х), де розглядалися і фрейдизм із різними варіантами неофрейдизму під ракурсом проблеми людини й оригінальної авторської концепції психології вчинку.

Завдяки роботам, подібним до науково-популярного видання Л. Левчук «Мистецтво в боротьбі ідеологій» (Київ: Вид-во політичної літератури України, 1985. 149 с.), радянський читач, ще не залучений у вихор ідей перебудови, а такі видання були розраховані саме на широку аудиторію, знайомився якщо і не з найновішими, проте точно з актуальними тенденціями, художніми творами, філософськими течіями тієї частини цивілізованого людства, яку сьогодні прийнято називати «колективним Заходом». Основою цієї роботи послужила докторська дисертація професорки. А далі на піковій вершині перебудови Л. Левчук отримала можливість опублікувати позначену лише залишковими рисами належності до радянської філософської матриці монографію «Психоаналіз: від безсвідомого до “втоми свідомості”».

При цьому існує проблема, викладена в таких міркуваннях: «...варто зважати на специфічні перекручення й викривлення, що виникли в психоаналітичній мові в радянську добу. Головними підставами цих перекручень є неможливість некритичного розгляду

забороненої теорії, обмеження глибини розгляду центральних понять забороненої теорії випереджувальною критикою, що спричинило контекстовий, почасти поверховий, характер цих текстів. Отож предметом українознавчих студій мають стати перекручення, що виникли через застосування подекуди навіть неспівмірних методологій для розв'язку засадничих проблем забороненої теорії» [3, с. 148]. Так, перекручення, деформації, замовчування мали місце, і не тільки тоді, коли йшлося про теорію Фрейда, а навіть тоді, коли йшлося про теорію Маркса (особливо це стосувалося його бачення російської історії та азійського способу виробництва). Проте незрозуміло, чому саме деформації та несумірні методології мають бути предметом українознавчих досліджень – куди цікавішими, на нашу думку, є достатньо адекватні, науково коректні сюжети у навіть «контрпропагандистських» текстах.

Висновки. Книгу Л. Левчук «Мистецтво в боротьбі ідеологій» опубліковано видавництвом політичної літератури України у 1985 році, коли в СРСР було проголошено «прискорення науково-технічного прогресу» та «посилення ролі людського фактора», а перебудова перебувала ще в латентному стані. Проте навіть робота, написана з позицій «філософського соцреалізму», відрізняється професіоналізмом та достатньо широтою охоплення матеріалу. На особливу увагу заслуговує застосування авторкою теорії психоаналізу у дослідженні феноменів західного мистецтва.

Введення концепцій західної філософської думки та імен західних митців в інтелектуальний обіг суспільства доби пізньої УРСР певним чином «розмивало» і без того вже хисткі ідеологічні

установки соціалістичного суспільства, готуючи ті процеси, які розпочалися на території СРСР в часи перебудови та після неї. А логічне продовження дослідження психоаналітичного дискурсу у його сув'язі з модерними мистецькими процесами, втілене у книзі Л. Левчук «Психоаналіз: від безсвідомого до “втоми свідомості”», засвідчує належність певної частини українських філософів радянської доби до світового філософського процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бжезинский З. Большой провал. Агония коммунизма. *Квинтэссенция: Философский альманах*. Москва: Политиздат, 1990. С. 256–277.
2. Білодід В.Д. Сталін і академічна філософія в Україні. Київ: Стилос, 2011. 208 с.
3. Буцикін Є. Психоаналіз та українське слово. *Українознавство*. 2019. № 2 (71). С. 140–149.
4. Владимир Бибухин. Для служебного пользования. URL: <https://fil.wikireading.ru/41977> (дата звернення: 02.05.2021).
5. Горський В.С. У пошуках істини: Взаємодія філософії і мистецтва. Київ: Мистецтво, 1979. 156 с.
6. Грабовська І. Українська філософія/філософія в Україні доби УРСР як проблема сучасного гуманітарного дискурсу. *Українознавчий альманах*. 2020. Вип. 27. С. 69–77.
7. Грабовська І. Деякі методологічні проблеми філософії в сучасному українському гуманітарному дискурсі. *Monografia pokonferencyjna «SCIENCE, RESEARCH, DEVELOPMENT» #34 PHILOLOGY, SOCIOLOGY AND CULTUROLOGY*. Paris, 2020. S. 5–8. URL: http://конференция.com.ua/files/106_05_xi_2020_s.pdf (дата звернення: 12.04.2021).
8. Коцюба М. Про шляхи дослідження прихованого західного дискурсу в радянській філософії. *Українознавство*. 2019. № 2 (71). С. 150–157.

9. Левчук Л.Т. Мистецтво в боротьбі ідеологій. Київ: Вид-во політичної літератури України, 1985. 149 с.

10. Левчук Л.Т. Психологія: от бессознательного к «усталости от сознания». Київ: Вища школа, 1989. 183 с.

11. Левчук Лариса Тимофіївна. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. С. 324–325.

12. Лісовий Василь. Спогади. Поезії. Київ: Смолоскип, 2014. 664 с.

13. Минутко И. А. Юрий Андропов. Реальность и миф. Москва: АСТ-Пресс Книга, 2004. 368 с.

14. Шульга Р.П. Левчук Лариса Тимофіївна. *Енциклопедія сучасної України: електронна версія / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=53998 (дата звернення: 12.03.2021).*

REFERENCES

1. BZHEZINSKIJ, Z. (1990). Big Failure. The Agony of Communism. *Kvintessentsiia: Filozofskiyi almanakh* (Quintessence. A Philosophical Almanac). Moscow: Politizdat, pp. 256–277. [in Rus.]

2. BILODID, V. (2011). *Stalin and Academic Philosophy in Ukraine*. Kyiv: Stylos, 208 p. [in Ukr.]

3. BUTSYKIN, Ye. (2019). *Psychoanalysis and the Ukrainian Word. Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 2 (71), pp. 140–149. [in Ukr.]

4. BIBIKHIN, V. *For Administrative Use*. [online]. Available at: <https://fil.wikireading.ru/41977> [in Rus.]

5. HORSKYI, V. (1979). *In Search of Truth: (Interaction of Philosophy and Art)*. Kyiv: Mystetstvo, 156 p. [in Ukr.]

6. HRABOVSKA, I. (2020). Ukrainian Philosophy / Philosophy in Ukraine during the USSR as a Problem of Modern Humanitarian Discourse. *Ukrainoznavchyi almanakh* (Ukrainian Studies Almanac), Vol. 27, pp. 69–77. [in Ukr.]

7. HRABOVSKA, I. (2020). Some Methodological Problems of Philosophy in Modern Ukrainian Humanitarian Discourse. *Monografia pokonferencyjna «SCIENCE, RESEARCH, DEVELOPMENT» #34 PHILOLOGY, SOCIOLOGY AND CULTUROLOGY*. Paris, pp. 5–8. [online]. Available at: http://конференция.com.ua/files/106_05_xi_2020_s.pdf [in Ukr.]

8. KOTSIUBA, M. (2019). The Ways of Investigating Latent Western Discourse in the Soviet Philosophy. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 2 (71), pp. 150–157. [in Ukr.]

9. LEVCHUK, L. (1985). *Art in the Struggle of Ideologies*. Kyiv: Vydavnytstvo Politychnoi literatury Ukrainy, 149 p. [in Ukr.]

10. LEVCHUK, L. (1989). *Psychoanalysis: From the Unconscious to “Fatigue from Consciousness”*. Kyiv: Vyshcha shkola, 183 p. [in Rus.]

11. LEVCHUK, L. (2002). *Philosophical Encyclopedic Dictionary*. Kyiv: Abrys, pp. 324–325. [in Ukr.]

12. LISOVYI, V. (2014). *Memoirs. Poetry*. Kyiv: Smoloskyp, 664 p. [in Ukr.]

13. MINUTKO, I. (2004). *Yurii Andropov. Reality and Myth*. Moscow: AST-Press Kniga, 368 p. [in Rus.]

14. SHULHA, R. (2016). *Levchuk Larysa Timofeevna*. In: I. DZIUBA, A. ZHUKOVSKYI, M. ZHELEZNIK, et al. *Encyclopedia of Modern Ukraine: An Electronic Version* [Website]. NAS of Ukraine, NTSh. [online]. Kyiv: Institute of Encyclopedic Studies of NASU. Available at: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=53998 [in Ukr.]